

ממדף התואר השלישי מבחר תקצירים של עבודות דוקטור מהשנים האחרונות העוסקות במדינת ישראל ובציונות

גילת גופר, האשה הציונית – הבניית הנשיות בתקופת הראשית של תנועת העבודה 1903-1923, מנחה: פרופ' יוסף גורני, בית הספר למדעי היהדות על שם חיים רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב, 2009.

שאלת יצירתו של 'היהודי החדש' היתה ועודה נושא נפוץ בחקר ההיסטוריה הציונית. יצירתה של 'היהודייה החדשה' נהפכה נושא חשוב במחקר רק בעשרים השנים האחרונות. מחקר זה בוחן את שאלת עיצובה של האישה היהודייה החדשה ממכלול בנייתה של תנועת העבודה הציונית. הניסיון לעצב מחדש דפוסי מגדר – תפיסות של נשיות וגבריות ותפקידי נשים וגברים בחברה – היה חלק מתפיסה רחבה בתנועה הציונית. אבל מחקר זה מראה כי הניסיון לממש תפיסה זו הואץ עם ראשיתו של גל העלייה הראשון המשויך לתנועת העבודה – שהוא גל העלייה השנייה – והתבסס בתקופת העלייה השלישית. במסגרת זו, השימוש במושגים 'העלייה השנייה' ו'העלייה השלישית' הוותיקים, שאותגרו לא מעט במחקר ההיסטוריה, התגלה המתאים ביותר לשאלת עיצוב הממשי של האישה הציונית.

בתקופת העלייה השנייה נאבקו נשים צעירות על מקומן בחברה. מתוך מאבק זה החלו להשתלב בעבודה החקלאית בעלת הסטטוס הגבוה, הפכו את עבודת הבית השקופות לעבודות ממשיות ונראות, קידמו יחס חדש למשפחה ולמקומן של נשים בתוכה, והשתלבו בפוליטיקה של תנועת העבודה. בכל אלו אפשר לאתר דפוס פעולה אופייני ומוצלח, שמבוסס על פעולה משותפת של נשים ליצירת שדות פעולה נפרדים להן מתוך החצנת המחויבות לבניין הציוני והסוציאליסטי. בכל התחומים היו שאיפות הפועלות מרחיקות לכת מהישגיהן.

* הכינו את המדור: רעות רחמים, מאיה לויטה והדס שרת.

תקופת העלייה השלישית היתה תקופת ביסוס ומיסוד. הדבר ניכר הן בעיר, שבה נוצרו ענפי עבודה ייחודיים לנשים בעיקר בתחום הבנייה, הן בהתיישבות השיתופית, שבה ניכרה תשומת לב לשאלת עבודת נשים בענפים היצרניים ולהפיכת ענפי השירותים לענפים ממשיים. מיסוד מקומן של נשים בפוליטיקה בא לידי ביטוי בהקמת מועצת הפועלות בתוך ההסתדרות. אבל מהלך זה הסתיים בויתור של רוב הנשים על הערוץ הפוליטי כערוץ פעילות מרכזי. ויתור זה הביא לידי שחיקה ממשית בהישגי מאבקן. תנועת העבודה שינתה אפוא שינוי מהותי את תפקידיהן של נשים בחברה, גם אם שאיפותיהן של רבות מהנשים שהשתתפו במהלכים האלה לא מולאו. השוויון המיוחל בין נשים לגברים לא הושג, אך נשים וגברים זכו לחופש גדול יותר מתוך המחויבות לבניית חברה חדשה.

לצד מקורות היסטוריים מקובלים משתמש המחקר רבות בספרות בדיונית: סיפורים קצרים, שירים ורומנים. בספרות אותרו הלכי רוח ודפוסיים חברתיים רווחים בתקופה. היא נבדקה ככלי בעל עוצמה גדולה לעיצוב דפוסיים של נשיות וגבריות. כך נעשה שימוש בטקסטים קנוניים, כגון אלו של ברנר, עגנון ושמעוני, לצד טקסטים מוכרים פחות, כגון אלו של אירה יאן, יהודית הררי ואריה יפה.

תנועת העבודה שינתה אפוא שינוי מהותי את תפקידיהן של נשים בחברה גם אם שאיפותיהן של רבות מהנשים שהשתתפו במהלכים האלה לא מולאו. השוויון המיוחל בין נשים לגברים לא הושג, אך נשים וגברים זכו לחופש גדול יותר מתוך המחויבות לבניית החברה החדשה.

*

תמי קמינסקי, נשות עין חרוד כמעצבות חברה מחדשת ומשתנה: 1921-1948, מנחות: פרופ' מרגלית שילה וד"ר לילך רוזנברג-פרידמן, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין זוס, אוניברסיטת בר-אילן, 2012.

בעזרת תיעוד מדוקדק, פרטני ומקיף נבחנת לראשונה קבוצת נשים מיוחדת, חברות עין חרוד. חשיפת מקומן ותרומתן לעיצוב ההווה והחברה בשלושת העשורים הראשונים לקיום הקיבוץ מפענחת הן את היזמה שצמחה בקיבוץ הן את יישומה ואת כשליה, ובד בבד מוכיחה כי לנשים בכלל ולנשות עין חרוד בפרט תרומה רבה וניכרת לעיצוב החברה ולמקומה של החברה בעיצוב דפוסיים הקשורים ליחיד, לחברה וללאום.

הבחירה בנשות עין חרוד לנושא המחקר אינה מקרית. ייחודו של עין חרוד ומקומו כ'חלוץ ההולך לפני המחנה' בלטו כבר מייסודו, בי"ח אלול תרפ"א. שני גורמים מרכזיים השפיעו על ייחודיותו של עין חרוד: המפגש הפורה בין אנשי העלייה השנייה, שהיו מבוגרים ומנוסים יותר וותיקים יותר בארץ, לבין חלוצי העלייה השלישית, שהיו מושפעים מתנועות המהפכה בארצות מוצאם – רוסיה ומזרח אירופה – וביקשו ליישמן בארץ, וההרכב הייחודי של החברים: חברי עין חרוד, ובכלל זה חברותיו, היו בעלי יכולת חברתית וכישורים מגוונים יוצאי דופן: אנשי רוח, סופרים, מוזיקאים, ציירים, מחנכים ועוד. הללו עיצבו תרבות חדשה, שממנה ומרעיונותיה ינקו חברי קיבוצים אחרים.

בשל גורמים ייחודיים אלו במהרה נהפך עין חרוד למקום בעל השפעה רבה. לפיכך, מהפכה מגדרית שהתרחשה בו היתה עתידה להשפיע אף מחוץ לגבולות היישוב עצמו. השינויים והעיצובים שביקשו נשות עין חרוד להנחיל היו לא רק ברמה הלוקלית-מקומית, כי אם בקרב החברה היישובית כולה. בכך הן נבדלות ומיוחדות מנשות קיבוצים אחרים בתקופה הנידונה. הן השכילו להבין כי כדי להשפיע, המהפכה המגדרית אינה יכולה להישאר בתחום הלוקלי, ועליה לפרוץ את הגדר המקומית אל המרחב היישובי כולו.

נשות עין חרוד, קבוצת נשים ייחודית, סללו את הדרך למהפכה מגדרית, שצמחה על קרקע קיבוץ. המהפכה המגדרית הובלה במגוון תחומים: זוגיות ומשפחה, עבודה, פעילות תרבותית וציבורית, ביטחון, קליטת עלייה ושליחות לגולה. כך, למשל, היה אחוז הנשים העובדות בחקלאות בעין חרוד גדול מזה שהיה בקיבוצים אחרים; חוק 'השליש' הביא להשתתפות מסה ניכרת של נשים במוסדות הקיבוץ; 'מרד החברות' שהובילו בזמן מאורעות 1936 ודרישתן לשותפות אקטיבית בהגנה יצרו שינוי של ממש במקומה של החברה בהתיישבות העובדת כולה; תיעוד החוויה הנשית של החברה הקיבוצית בקובץ חברות בקיבוץ, שהוציאו שתיים מהנשים המובילות בעין חרוד, הביא את קולה של החברה בקיבוץ אל החברה היישובית כולה. כל אלו ועוד העמידו את נשות עין חרוד כמעצבות חברה מחדשת ומשתנה.

*

דורון יצחקוב, יחסי איראן-ישראל 1948-1963: הפרספקטיבה האיראנית, מנחים: פרופ' עוזי רבי ופרופ' דוד מנשרי, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, 2012.¹

מערכת היחסים בין איראן המלוכנית לישראל בתקופת שלטונו של מחמד רצ'א שאה (1941-1979) ניצבה בצומת הדרכים של יחסי איראן עם העולם הערבי, והושפעה מהמציאות החדשה שנוצרה במזרח התיכון עם סיומה של מלחמת העולם השנייה. מיקומה הגאופוליטי של איראן בחיץ שבין מזרח למערב, כמו גם המארג של המציאות החברתית-פוליטית באיראן גופא, השפיעו על הפרספקטיבה האיראנית, ועמדו בלב עבודת המחקר. מחקר זה, המתמקד בשנים 1948-1963, והמבקש לבחון את האופן שבו נטויות רקמת היחסים העדינה בין איראן המוסלמית (שיעית) והמלוכנית, לבין מדינת ישראל, טוען כי ביסוד היחסים ניצבת מדיניות איראנית אקטיביסטית, שראתה במערכת שיתוף הפעולה עם ישראל מכשיר לקידום ביטחונה ומעמדה האזורי של איראן.

יריעת המחקר נחלקת לארבעה מקטעי זמן נפרדים, הנבדלים ביניהם בשל החותם שהותירו על יחסי שתי המדינות. בד בבד יוצר המחקר חלוקה נושאת, הבוחנת את רכיבי הקשר השונים, ומנתחת את השפעתם על מכלול היחסים. הפרק הראשון דן בהתפתחות הקשרים למן הקמת מדינת ישראל ועד לעליית מחמד מוצדק לראשות הממשלה. הפרק השני מתמקד בתקופה שבה החליטה איראן להלאים את תעשיית הנפט שלה (מאי 1951 - אוגוסט 1953) ובהשלכות שהיו לאירועי ההלאמה על יחסי עם ישראל. הפרק השלישי עוסק בתקופת הזמן שמשתרעת מהפיכת אוגוסט 1953 (הדחת מוצדק) עד למהפכת יולי 1958, שהביאה קץ על השלטון המלוכני בעיראק. הפרק האחרון (הדן בשנים 1958-1963) עוסק בהרחבה בנדבך הביטחוני שנשא באחריות כוללת להובלת הקשרים, והיה אמון, בין השאר, על קשרי הנפט, התרבות, החקלאות והמסחר. מחקר זה נשען בהרחבה על מקורות ראשוניים בשפה הפרסית, העברית והאנגלית, ובכך אפשר הגעה לשדה ידע שלא היה נגיש בעבר. המחקר מציג את הדברים בסדר כרונולוגי עקבי על אף ההסתעפויות שבו. יתרונה של חלוקה זו טמון בבדיקת כל רכיביה של המציאות בנקודת זמן מסוימת ובהבחנה ראויה בין 'העצים' ל'יער'. מחקר זה מבקש להציג תמונה מאוזנת המעידה על אשר התרחש מאחורי הקלעים ובגלוי, ובכך להעשיר את שדה הידע הקיים ולהציג את סוגיית יחסי איראן-ישראל בתקופה הנידונה כמסגרת התייחסות נפרדת,

1 המחבר הוא עמית חוקר במרכז ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב. סיים את לימודי הדוקטורט באוניברסיטת תל אביב בשנת 2012.

המשפיעה ומושפעת מזרמי ההתפתחות השונים באזור על ממדיהם הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים.

*

חנה שמש, עיצוב הזיכרון בספרי הלימוד בהיסטוריה לבתי הספר הערביים במדינת ישראל (1948-2008), מנחים: פרופ' אלי פודה וד"ר דן פורת, החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2010.

כתיבתו של מחבר ספר לימוד בהיסטוריה אינה נשענת רק על שחזור העבר, אלא נתונה להכתבה פוליטית של רשויות החינוך במדינה ושל קבוצות לחץ חברתיות. הצורה שבה יוצג הנרטיב ההיסטורי של אומה היא שתיצור את תמונת עולמו של המתבגר על עמו ועל חברתו.

עבודה זו מתמקדת במיעוט ייחודי, שהוא לא רק כ-20% מתושבי מדינת ישראל, אלא הוא חלק מסכסוך פוליטי במזרח התיכון, שלא בא על מלוא פתרונו עד ימינו. הטענה המרכזית היא כי מערכת החינוך לערבים סובלת עד היום מאפליה שיטתית בכל תחום החל מהקצאת משאבים וציוד וכלה בהכפפתה של תכנית הלימודים לתכנית מוכתבת של משרד החינוך הישראלי. אף על פי שהלימודים במערכת החינוך לערבים היא בשפה הערבית, התלמיד הערבי אינו נחשף כראוי למורשתו ההיסטורית והתרבותית, והוא לומד פרקים נרחבים של ההיסטוריה היהודית-הציונית ותרבותה. סתירה זו מביאה לידי שתי סוגיות: ראשית, באופן זה מודר הצעיר הערבי מייחודו הלאומי והתרבותי. שנית, בשל נחיתותה של מערכת החינוך לערבים לעומת זו של היהודים סיכוייו של התלמיד הערבי להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה הישראלי, המנוהלים בשפה העברית, פחותים בהרבה מעמיתו הצעיר היהודי.

המחקר בחן שישה נושאים היסטוריים בספרי הלימוד בכל שנות קיומה של המדינה: שלושה נושאים מייצגים מתוך ההיסטוריה העתיקה: המפגש בין הנביא מוחמד והיהודים, כיבוש הצלבנים אדמות מוסלמיות ומעמדה של העיר ירושלים במרוצת הדורות. שלושה נושאים אחרים דנים בהיסטוריה המודרנית: הצהרת בלפור כמייצגת את המפגש המחודש (או ההתנגשות) בין יהודים למוסלמים בעת החדשה, מלחמת העולם השנייה ושואת היהודים, והנושא האחרון הוא מלחמת העצמאות – הנפכה – בשנת 1948. הנושאים האלה נבחנו לאורך ציר ההיסטוריה, ואובחנו ארבעה דורות משנות החמישים עד ימינו אשר מייצגים תהליך שבו ייצוגו של הקול הערבי בספרי הלימוד הערביים בהיסטוריה הולך

וזוכה למקום רחב יותר. ארבעה דורות אלו נושקים הן לשינויים הפוליטיים במדינת ישראל הן לתמורות החברתיות בחברה הישראלית בכלל ובחברה הערבית בפרט.

בדיקת ספרי הלימוד חורגת מנושאי חינוך, והיא ממכלול מארג החיים הפוליטיים והחברתיים של אזרחי מדינת ישראל. שאלת תוכנם של הספרים היא שאלה מהותית, הנוגעת לעתידה של החברה הישראלית כחברה דמוקרטית, ובעלת נדבך חשוב בפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי ובשאלת יחסיו של הרוב היהודי עם המיעוט הערבי במדינתו.

*

לאה גנור, **צה"ל והשואה: יחסו של חיל החינוך לעיצוב זיכרון השואה בקרב החיילים, 1987-2004**, מנחות: פרופ' ג'ודי באומל-שוורץ ופרופ' דליה עופר, התכנית ליהדות זמננו, אוניברסיטת ברא"ל, 2012.

המחקר עוסק ביחסו של חיל החינוך לעיצוב זיכרון השואה בצה"ל בתקופה של 'עידן משתנה' ביחסי צבא וחברה בשנים 1987-2004, דהיינו המקום שתופס נושא השואה במטרות החינוך של צה"ל ובמדיניות שבה הוא מתנהל, שבאה לידי ביטוי בתוכני תכניות הלימודים, בסוג הקשר עם מוסדות ההנצחה האזרחיים הרשמיים, במסעות לפולין, בקשר עם ניצולי שואה, בחומרים החינוכיים הצבאיים ובידיעות ובמסרים בעיתונות הצבאית והכללית. חיל חינוך נבחר לשמש מושא המחקר, היות שהוא נמצא בתווך בין צה"ל לחברה, ומשמש 'מגדלור' חינוכי לצה"ל, ובאמצעותו אפשר ללמוד ולהסיק על צה"ל בכללותו. במחקר מוצגים קווי ההשקה בין השינויים שחלו במקומה של השואה ועיצוב תודעתה כתפיסתו החינוכית של צה"ל לבין מקומה של השואה בחברה בכללותה, תוך כדי זיהוי הגורמים שהובילו את השינוי ואת הדרך שבה צה"ל נערך להיענות לצרכים החדשים בגישתו לשואה ולגבורה.

הטווח הכרונולוגי נתחם בשני מאורעות מכוננים: תחילת המחקר באינתיפאדה הראשונה (1987), וסיום המחקר בשנת 2004 מנומק בפרסום הראשון בצה"ל של מסמך מתווה מדיניות רשמית, מטרות, משמעויות ודרכי עבודה בהנחלת זיכרון השואה בצה"ל. כרקע לדיון המחקרי נסקרו העשורים משנות החמישים ועד שלהי שנות השמונים.

הנחת היסוד היא שיחסו של צה"ל לשואה משקף את התנאים ואת המציאות החברתית-פוליטית שבהם הוא פעל ואת יחסה של החברה לשואה ולדימויה.

הנחה זו נבחנה בשלושה ציוני דרך: א) האינתיפאדה הראשונה והשלכותיה – 1987-1992; ב) הסכמי אוסלו והשלכותיהם – 1993-2000; ג) האינתיפאדה השנייה 'אל-אקצה' והשלכותיה – 2000-2004.

לצורך השוואה נבחנה מערכת החינוך הכללית ביחסה לשואה בכלל ולמסעות בני הנוער לפולין בפרט. בהתייחס לשלוש נקודות המבט המחקריות המרכזיות שהוצגו במחקר, היסטוריה חברתית, חקר התרבות ומדיניות בחינוך, נבחנו שני סוגי מידע מרכזיים: מידע רשמי (החלטות של צה"ל וכדומה) ומידע נקודתי אישי (התכתבויות, שיחות עם מפקדים ושאלונים אישיים וכדומה).

החידוש בעבודה הוא בחינת מדיניותו ההיסטורית והחינוכית של חיל חינוך ביחסו לשואה בויקה לתהליכים שהחברה בכללותה עוברת ובויקה לשינויים בתפקידיו החברתיים של צה"ל, תוך כדי שימת דגש באופן שבו משתקף תהליך זה בעיני מפקדים שחוו את התהליך. ייחודו של מחקר זה הוא בראשוניותו: מחקר זה הוא המחקר הראשון מסוגו שנעשה בצה"ל בכלל ובחיל החינוך בפרט, ומשלב ניתוח מקיף של מקורות מידע פנימיים מסוגים שונים. המחקר מלמד על תהליכים של שינוי מהותי ביחסו של צה"ל לשואה וביחס קשרי הגומלין בין צבא לחברה, ועל שינויים ביחסה של החברה הישראלית לזיכרון השואה.

*

טליה שגיב, על קו השבר: ישראלים ממוצא עדתי מעורב, מנחה: פרופ' גד יאיר, המחלקה לסוציולוגיה-אנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית, 2012.²

למתח הבין-עדתי בישראל היסטוריה מורכבת, אך לפרקים נדמה שהוא ייעלם בקרוב, משום שיש לו פתרון קרוב: הילדים המעורבים.

המחקר שעוסק באי-שוויון בישראל על רקע עדתי מורה על פערים מתמשכים בהשכלה ובתעסוקה. בעתיד לא יהיה אפשר לאסוף נתונים: בתוך דור או שניים לא תהיה דרך לדעת מי 'מזרחי' ומי 'אשכנזי' והסוגיה העדתית תוגדר לא רלוונטית, משום שלא תהיה דרך לדעת היכן למתוח את הקו כי 'הכול כבר יהיה מעורבב'. קבוצת ה'מעורבים' (ישראלים שנולדו לנישואים מעורבים עדתית) היתה מאז הקמת המדינה האוכלוסייה שאליה נשאו מובילי המדיניות עיניים כהוכחה עתידית להצלחת הניסוי החברתי שיצר המפעל

2 ספר המבוסס על עבודה זו ראה אור ב-2014 בהוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום.

הציוני. לכאורה מדובר בישראלים שיוצרים מציאות חברתית חדשה: העידן הפוסט־עודתי, שיקבור את ה'שסע'.

המחקר, המבוסס על ראיונות עם עשרות ישראלים כאלו, חושף כי הזהות העדתית משחקת תפקיד חשוב בתפיסתם העצמית. הזהות העדתית נוכחת ובוועטת באירועים משפחתיים (חגים, לוויית, חתונות), בצריכה תרבותית (אוכל, מוזיקה, עיצוב הבית), בשימוש בשפה העברית ובגישתם לדת. המרואיינים מציירים תמונת מציאות סטראוטיפית של המזרחיות והאשכנזיות, ובה בעת הם יוצאים נגדה בזעם – מנמקים מדוע היא מוטעית ואף מסוכנת.

המרואיינים, מבוגרים וגם צעירים, הם לא 'חסרי תודעה עדתית', כמו שכוננו בטעות במחקרים קודמים. אחדים מגדירים עצמם 'רק ישראלים', וכל השאר מגדירים עצמם 'יותר מזרחים', או 'יותר אשכנזים'. נטיית הלב הזאת מושפעת משילוב של תיוג חיצוני ופנימי, המתווכים על ידי חזות, שם משפחה, סביבת מגורים והורה דומיננטי. הם מתארים את החברה הישראלית כממיינת, מתייגת בכתי הספר, בצבא, בבניין המגורים, במקומות העבודה, במקומות הבילוי ועוד. מסקנות המחקר מורות על שבמרוצת השנים התמתן תוכן הסטראוטיפים העדתיים והתרכך. כך, למשל, מרואיינים מבוגרים נזכרים בכושה שחשו באשר ל'חצי המזרחי', ואילו מקצת מהמרואיינים הצעירים מספרים כיצד הם מנסים להסתיר דווקא את ה'צד האשכנזי'. אך ככלל, חשיבה מכלילה, סטראוטיפית ואף גזענית, עדיין כאן, וזאת עוד בטרם הוכנסו לדיון הישראלים יוצאי אתיופיה וברית המועצות לשעבר, והציר הופך למורכב יותר כשמותחים אותו גם על פני קבוצות ישראליות לא יהודיות. הישראליות במהותה קרועה בין מזרח למערב, ולכן האמביוולנטיות, הזיקתיות וחוויות התלישות וחוסר השייכות שמתארים הישראלים שהם 'חצי-חצי' רלוונטיות בצורה כלשהי לכל ישראלי, מכל דת ומוצא.

*

ארי אנגלברג, הציונות הדתית ו'בעיית' הרווקות המתמשכת, מנחה: פרופ' הרווי גולדברג, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית, 2011.

המחקר עוסק בתופעת הרווקות המתמשכת בציונות הדתית. בעשורים האחרונים יש עלייה באחוז הרווקים והרווקות הציונים-דתיים. תופעה זו מעוררת דאגה רבה בחברה זו, הדוגלת ב'ערכי משפחה יהודיים'. התופעה נבחנה בכלים

מחקריים איכותניים: נערכו ראיונות עומק עם רווקים ותצפיות משתתפות, ונסקרו טקסטים רבניים העוסקים בסוגיה זו.

הדוקטורט מחולק לשלושה שערים. הראשון מתאר את ההקשר החברתי של התופעה. בעשורים האחרונים התפתח בקרב צעירים בני ובנות המעמד הבינוני-גבוה בארצות המערב נטייה לדחות את גיל הכניסה למערכות יחסים מחייבות להולדת ילדים לטובת מגורים בדירות שותפים במרכזי ערים וצבירת חוויות הדרושות מידה של חופש. למגזרים דתיים שונים בחברה הישראלית תסריטים מועדפים שונים להתבגרות ולנישואים. הרווקים סוטים מהתסריט הציוני-דתי, המבכר נישואים בראשית שנות העשרים. רבים מהם עוברים להתגורר בדירות שותפים, הממוקמות בשכונות, שבגין הרשתות החברתיות שנוצרות בשכונות האלה היחסים בין גברים לנשים מתנהלים בחופשיות יחסית, המתקרבת לסטנדרט החילוני. לעומת זאת, רשתות חברתיות אלו מסייעות לשמר את דתיותם של הרווקים כשהן מציעות אלטרנטיבה דתית קבילה לשבת המשפחתית, וכשהן מציבות גבולות חברתיים בין רווקים דתיים וחילוניים. רבנים מעדיפים שהצעירים ידלגו על שלב זה של החיים, שנראה חילוני במהותו. הרווקים שרואיינו מאמצים את הנרטיב התומך בצבירת חוויות לפני הכניסה למסגרת הנישואים, אך ממשיכים לצדד גם בערכי משפחה דתיים. השער השני עוסק בתהליך החיפוש אחר בן זוג. נורמות החיזור הציוניות-דתיות מעודדות התאהבות של בני הזוג לפני קבלת ההחלטה להינשא, אך אוסרים מגע פיזי, ומכוונים לקבלת החלטות מהירה בנוגע לקשר. תהליך חיזור זה דומה במידה מסוימת לתהליך החיזור הוויקטוריאני, והוא שונה מהמקובל בתרבות הצעירים של העידן הזה, ולכן נוצר מתח בין סגנון החיים של רווקים ורווקות דתיים מבוגרים יותר לנורמות החיזור.

השער השלישי עוסק בדתיותם של הרווקים. מרואיינים מסרו שהם אינם מוצאים את מקומם בכתי הכנסת הציוניים-דתיים המבוססים על השתתפות משפחתית. רבים מהם פיתחו תפיסה, שלפיה דתיותם המופחתת במהלך שנות הרווקות, הבאה לידי ביטוי בעיקר במעבר על איסורים מיניים אך גם בתחומים אחרים, היא תופעה זמנית, שעתידה להיתקן לכשיינשאו. מיעוט מקרב הרווקים משמר סטנדרט הלכתי גבוה גם במהלך שנות הרווקות, ומיעוט נוסף משנה גם את עמדותיו הדתיות ולא רק את התנהגותו. תחושת הדיסוננס הדתית של הרווקים נובעת מכך שלרווקות המתמשכת אין מקום בתסריט הדתי באשר למעגל החיים הראוי, ושהפרקטיקה הדתית-אורתודוקסית היא משפחתית באופייה.

*

שלומית פחימה, הסתגלות אישית וזוגית בקרב זוגות שפוננו מגוש קטיף, מנחה: פרופ' רחל דקל, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בראיילן, 2012.

הפינוי מגוש קטיף היה מאורע הגורר לחץ מתמשך, אשר השפיע במישרין על כל אחד מבני הזוג ועל שני בני הזוג המפונים יחדיו. מחקרים קודמים שעסקו בשני בני זוג אשר נחשפו במישרין לאירועי לחץ עסקו בעיקר באסונות טבע. המחקר הזה בוחן את תרומתם של משאבים אישיים של הפרט ואת מאפייני התמודדות של הזוג להסתגלות האישית ולהסתגלות הזוגית של כל אחד מבני הזוג. במחקר נבחנו סגנון ההתקשרות של הפרט ומשתני הדתיות שלו, נוכחות דתית וסגנון התמודדות דתית. כמו כן נבחנו משתני דת וזוגיים, פעילויות דתיות משותפות ותפיסת הקדושה בנישואין. ההסתגלות האישית נבחנה באמצעות משתני בריאות נפשית ותפקוד, וההסתגלות הזוגית נבחנה באמצעות ההסתגלות לנישואין.

מדגם המחקר כלל 75 זוגות נשואים, אשר עברו כזוג את הפינוי מגוש קטיף, ומתגוררים בקהילות דתיות משותפות. מדגם ההשוואה כלל 70 זוגות נשואים בעלי רקע דתי וסוציו-אקונומי דומה, אשר לא עברו פינוי. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות מודל APIM, המתרגם לרמה הסטטיסטית את הרעיון כי היחסים הזוגיים תלויים. כמן כן המודל בוחן את תרומת המשאבים האישיים ומשתני הדת הזוגיים להסתגלות האישית והזוגית של הפרט ושל בן זוגו.

ממצאי המחקר לא מצאו הבדל בהסתגלות האישית והזוגית של מדגם המחקר באשר למדגם ההשוואה, אך עם זאת, הקונטקסט של הפינוי עיצב בשונה את תרומת סגנון ההתקשרות של הפרט להסתגלות האישית של בן זוגו ואת הקשר העקיף בין נוכחות דתית וסגנון התמודדות דתית שלילי של הפרט לבין הסתגלותו והסתגלותו האישית של בן זוגו. במחקר זה נמצאה גם תרומה אישית, בלא הבדלי קונטקסט, לסגנון ההתקשרות של הפרט ולמשתני הדתיות הזוגית שלו. ככל שרמת החרדה וההימנעות היו גבוהות, כך ההסתגלות האישית והזוגית של הפרט היו נמוכות. כמו כן נמצא קשר חיובי בין משתני דת וזוגיים של הפרט לבין ההסתגלות האישית והזוגית שלו.

נוסף על כך, לתרומה האישית להסתגלותו של הפרט נמצא כי ככל שרמת החרדה של גברים ממדגם המחקר ושל נשים ממדגם הביקורת היתה גבוהה יותר, כך ההסתגלות האישית של בני זוגם היתה נמוכה יותר. סגנון התקשרות חרד של הפרט תרם תרומה שלילית גם להסתגלותו הזוגית של בן זוגו. עוד נמצא קשר חיובי בין איכות תפיסת קדושת הנישואין של הפרט לבין הסתגלותו הזוגית של בן זוגו.

בלהה בכרך, סרטי זיכרון – נרטיב קולנועי והתמודדות עם שכול – הורים שכולים בסרטי זיכרון אישיים, מנחה: פרופ' רות לנדאו, בית הספר לעבודה סוציאלית לרווחה חברתית ע"ש פאול ברוולד, האוניברסיטה העברית, 2009.³

החברה בישראל מתמודדת מאז הקמתה ועוד קודם לכן עם נושא האבדן והשכול בנסיבות לאומיות. בתוך הקשר אישי וחברתי זה התפתחה 'תרבות שכול', ובתוכה צמחה הסוגה הקולנועית, שהוא ייחודי לחברה הישראלית: סרטי זיכרון אישיים-דוקומנטריים. סוגה זו הולכת ומתרחבת עקב מספר הנופלים הגדל, התפתחויות טכנולוגיות וקידום הנגישות אל מדיום זה. סרטים אלו הם מוקד המחקר. המחקר משלב בין שתי מסגרות העוסקות ב'סיפורי חיים' – הקולנועית והפסיכותרפויטית. מתוך הבנה של התרומה ההדדית הייחודית מבט המחקר ממוקד בהורה השכול ובתפקיד המשקם שממלא סרט הזיכרון בתהליך ההתמודדות עם השכול.

אוכלוסיית המחקר כוללת 20 סרטים שהוקרנו ברשתות הטלוויזיה בישראל בימי הזיכרון תשס"ו-2006 ותשס"ז-2007. המתודולוגיה המחקרית היא של מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי. בנייתוח הסרטים נעשה תהליך של חשיפת תמות, ניתוחן ומציאת מסגרת מאחדת, תוך כדי שמירה על 'קולו' הייחודי והסובייקטיבי של כל ההורה-מספר.

צפייה בסרט זיכרון מעלה כי מתקיימים בו, זה בצד זה, שני סיפורים: ה'ביוגרפיה של הנופל', שהיא מטרתו הישירה של סרט הזיכרון ו'נרטיב המספר' – סיפורו של ההורה. מבט המחקר מופנה אל סיפור שני זה. באמצעות חשיפת התמות ומבט על בחירת הייצוגים חושפים ממצאי המחקר תהליך ריפוי עצמי אינטואיטיבי של ההורה-המספר, שיש בו להבנות מחדש את סיפור החיים, מסיפור אבדן החיים לסיפור מאפשר חיים.

מפת התמות וניתוחן מעלה תהליך מורכב, הכולל יצירת כרונולוגיה סיפורית דרך שילוב אירוע המוות בנרטיב חיים מתמשך; שימור 'קשר' עם הבן/הבת באופן התורם להמשך החיים, חיפוש ומתן משמעות לסבל ועוד. מבין מבחר התמות בולט פרק 'השבר', ובו יוצר ההורה באמצעות תמות של 'מפגש אחרון', 'אירוע המוות' ו'קבלת ההודעה' גשר על פני שבר האבדן, ובכך מאפשר רצף כרונולוגי משקם. בולטת גם תמת ה'מיסטיקה', המתלווה כמעט לכל הפרקים, ותורמת לתהליך התמודדות על ידי מתן משמעות.

לסיכום, המחקר תורם לנעשה בתחום חקר השכול והטראומה מתוך שהוא יוצר שילוב בין התחום הפסיכוסוציאלי לתחום הקולנועי. הוא מציע תובנות

3 המחקר נעשה בסיוע הקרן ע"ש פלוריאן, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

חדשות באשר לדפוסי התמודדותם של הורים שכולים עם אבדנם בשימוש ברכיבי תאוריית ההבניה הנרטיבית, ופותח צוהר להבנה כיצד נעשה סרט הזיכרון לתהליך משקם.

*

אורי דורצ'ין, יצירת ההיפ-הופ בישראל ויצירת הישראליות בהיפ-הופ, מנחה: פרופ' פרן מרקוביץ', המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2009.⁴

חיבור זה הוא אתנוגרפיה של יצירת ראפ בישראל. מכיוון שראפ מזוהה עם מוזיקה 'שחורה', ביקשתי לברר את משמעותה של אותה שחורות (Blackness), ומדוע צעירים ישראלים מוצאים בה עניין. טענתי היא כי משיכתם של ישראלים להיפ-הופ נובעת בו בזמן ממעמדו הכולט במוזיקת הפופ העולמית ומהשאיפה לברר באמצעותו ממדים של זהות מקומית.

המחקר מתמקד ביוצרים מקליטים הפועלים בתוך תעשיית המוזיקה. יצירתם של אלו, שלא כמו יצירתם של ראפרים חובבים או ראפרים העובדים עצמאית, מעלה את הדילמה כיצד אפשר לפשר בין שאיפה לביטוי אישי לפעולה במסגרת ממוסדת בעלת אינטרסים שונים. הבחירה להתמקד באמנים 'מצליחים' נובעת מההבנה כי המפגש בינם לבין מסגרות ממוסדות וקהלים רחבים תורם לדינמיקה בשדה המוזיקה והתרבות בישראל. בהקשר האמנותי יצירתם של הראפרים מאפשרת לפרק את הדיכוטומיה שבין עמדות חתרניות לבין כוחות מנרמלים. האופציה שמציעה יצירת ההיפ-הופ היא פעולה בתוך הסדר הקיים בלי שזה יכתיב הכתבה אבסולוטית את אופן ההתנהלות ואת רוח היצירה. כמובן זה מוצגת 'האמת' האמנותית איכות סובייקטיבית, שאינה ניתנת להוכחה באמצעות אמות מידה אובייקטיביות.

הבניה של אמת אישית או זהות מקומית באמצעות מוזיקה שמקורה אפרו-אמריקני נדמית כדבר והיפוכו. ואולם, נדמה כי הופעתו של הסגנון משולי העשייה המוזיקלית בישראל כקטגוריה לא שייכת מאפשרת ליוצרי עמדה ביקורתית בנוגע לקטגוריות המוכרות כלגיטימיות. פעולת ההיתוך של תרבות שחורה ותרבות ישראלית, הבלטת ממדי השונות ואיתור נקודות החפיפה ביניהן

4 הספר זמן אמת: היפ-הופ בישראל/היפ-הופ ישראלי ראה אור בהוצאת רסלינג ב-2012.

מחדדים את הפרקטיקה האמנותית כתהליך של הכרעה, ומציגים לפנינו את האמן כמי שחוקר את עמדתו בתוך החברה שאליה הוא משתייך. העבודה מלמדת שייצוגים סטראוטיפיים של מבצעים שחורים מחזקים בקרב ישראלים תפיסה מהותנית של שחורות כמסגרת תרבותית בעלת גבולות ותכנים מוגדרים. אפשר לטעון שככל ש'מוזיקה שחורה' הופכת מושג מופשט, כך מתחזקת באופן פרדוקסלי ההנחה בדבר קיומה של תרבות שחורה אקסקלוסיבית. משיכתם של ישראלים לתרבות שחורה מעין זו צריכה להיות מובנת על רקע תהליכים החלים על החברה שבה הם חיים. שינויים המתקיימים במרחב הסוציו-תרבותי הישראלי נחווים בקרב צעירים כשחיקה של מסד תרבותי שהיה בעבר בר-תוקף. אפשר שהשתייכות לתרבות הגלובלית קוסמת ליוצרים מקומיים דווקא משום שהיא מבטיחה להם את הדבר שהיא עצמה פועלת לשחיקתו, קרי חוויה של יציבות תרבותית. בעניין הזה מתחזק הרושם כי ישראלים נמשכים למוזיקה שחורה, שכן היא מסמלת שלמות חברתית והמשכיות תרבותית.